

ТЕМА 9. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА, ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЮР. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

1. Поняття і види правомірної поведінки.
2. Правопорушення: поняття, юридичні ознаки та види.
3. Юридична відповідальність: поняття, підстави та види.

1. Поняття і види правової поведінки

Будь-яка правова поведінка (правомірна чи протиправна) характеризується такими основними рисами та ознаками, що не співпадають за своїм змістом:

а) соціальною значущістю (поведінка з точки зору інтересів суспільства, особи, держави може оцінюватися як соціальне корисна, індеферентна чи соціальне шкідлива). Соціальне корисний характер правової поведінки проявляється насамперед у правовій активності суб'єктів, у здатності підтримувати конструктивні відносини у всіх сферах життя суспільства. Соціальне шкідлива поведінка, навпаки, гальмує розвиток їх позитивного потенціалу, викликає негативні економічні, соціально-політичні, морально-психологічні та інші наслідки;

б) психологічною характеристикою, яка полягає в тому, що правова поведінка перебуває під контролем свідомості і волі особи. Ця ознака обумовлена самою природою права. Поведінка піддається регулюванню правовими засобами. Закон може стимулювати корисні для суспільства та особи вчинки або перешкоджати суспільне шкідливим тільки в тому разі, коли вони контролюються волею і свідомістю;

в) юридичною ознакою, суть якої полягає в наявності певних юридичних засобів регламентації правової поведінки, її зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) властивостях, передбачених нормами права. Межі поведінки, що зазначені в нормах, вказують на діапазон можливостей та чітко визначені випадки впливу на поведінку юридичними засобами;

г) здатністю викликати юридичні наслідки. Будь-яка правова поведінка, виконуючи роль юридичного факту в механізмі правового регулювання, впливає на виникнення, зміну або припинення правовідносин, у яких здійснюються права й обов'язки, реалізуються заходи відповідальності;

г) динамічною ознакою, яка полягає в тому, що тільки конкретний свідомо-вольовий вчинок (дія або бездіяльність) суб'єкта права у сфері правового регулювання будь-яких відносин може оцінюватися з точки зору права як правомірний чи неправомірний і викликати юридичні наслідки на підставі правових норм. Намір, бажання вчинити юридичне діяння самі по собі наслідків не викликають: вони залишаються поза межами правового впливу юридичними засобами;

д) підконтрольністю правової поведінки і її гарантованістю державою. Ця ознака полягає в тому, що саме держава виступає гарантом правомірної поведінки і суб'єктом, здатним від імені суспільства привести в дію апарат примусу для притягнення до відповідальності за протиправну поведінку. Правомірна поведінка забезпечена гарантіями інституційними (державний апарат) і юридичними.

Таким чином, сама правова сфера життя суспільства робить вчинки різних суб'єктів правовими й, отже, такими, що мають низку загальних рис, ознак, які дозволяють відмежовувати правові вчинки від неправових. За цими ознаками і проводиться відмінність між правомірною і протиправною поведінкою.

Поняття, риси і види правомірної поведінки. Правомірна поведінка – це вольова поведінка суб'єкта права (діяльність або бездіяльність), яка відповідає приписам правових норм, не суперечить основним принципам права і гарантується державою.

Правомірна поведінка визначається специфікою змісту основних ознак правової поведінки, її складу і видів.

Правомірна поведінка, з точки зору соціальної значущості, передусім характеризується її корисністю, вона дістає позитивну оцінку з боку особи, суспільства й держави і відповідає їх інтересам. Така поведінка класифікується залежно від ступеня суспільної значущості як необхідна і бажана. Забезпечуються ці види поведінки відповідним “інструментарієм”, юридичними засобами: необхідна — імперативними зобов'язальними і заборонними правовими нормами, які вимагають безумовного здійснення таких приписів у формах виконання обов'язків і дотримання юридичних заборон; бажана поведінка — головним чином, уповноважуваними нормами, однак вона може стимулюватися і за допомогою рекомендаційних і заохочувальних норм, які б впливали на формування правових мотивів і цілей свідомо-вольової поведінки суб'єктів, що викликають прагнення цих

суб'єктів максимально використовувати правові засоби для досягнення поставлених цілей. До правомірної поведінки належить і соціальне допустима. Вона не торкається суттєвих інтересів суспільства і держави і не може бути охарактеризована як соціальне корисна чи соціальне шкідлива. Головна її ознака полягає в тому, що як форма здійснення приватних інтересів вона не суперечить інтересам інших суб'єктів. Держава не може таку поведінку ні забороняти, ні зобов'язувати до неї, ні заохочувати (наприклад, діяльність численних громадських організацій “за інтересами”, відправлення релігійних культів та ін.). Однак така поведінка має правову природу, формується відповідно до динаміки розвитку громадянського суспільства і спирається на державні гарантії її здійснення.

За своїми психологічними ознаками правомірна поведінка — це така поведінка, що контролюється свідомістю і волею особи і відповідає на запитання: чому суб'єкт чинить саме правомірно. З цієї позиції правомірна поведінка може бути добровільною і вимушеною. Добровільна поведінка спирається на ціннісні і прагматичні мотиви у відповідності з правами та законними інтересами суб'єктів. Залежно від психологічного ставлення суб'єкта до своїх вчинків і їх наслідків вона може бути принциповою (в основі її лежить внутрішнє переконання людини в необхідності і цінності правомірної поведінки для особи, суспільства і держави) і звичайною (вона обумовлена повсякденною звичкою особи, її орієнтацією на необхідність завжди, в будь-якій ситуації діяти правомірно, не вдаючись до глибокого аналізу цінності і корисності такої поведінки). Вимушена правомірна поведінка визначається змістом її мотивів, суб'єктивною стороною вчинка. На відміну від добровільної вона характеризується як вибір варіанта поведінки, що формально відповідає приписам правових норм, але може розходитися з внутрішнім переконанням, звичками особи. Лише зовнішні обставини, оточення, а не особисті переконання примушують суб'єкта діяти правомірно (виконувати обов'язки, дотримуватися заборон). Вимушена поведінка може бути пристосовницькою, конформістською, коли суб'єкт вчиняє зовнішньо правомірні дії, орієнтуючись не стільки на норму права, скільки на поведінку людей, які його оточують (у колективі, в побуті), і маргінальною, коли суб'єктом керує страх перед юридичною відповідальністю і він усвідомлює загрозу реального застосування санкції правової норми, неприємних юридичних наслідків, що можуть настати за скоєне правопорушення.

За своїми юридичними ознаками правомірна поведінка характеризується з точки зору засобів правової регламентації. З позицій юридичних моделей її можна розглядати в таких аспектах:

а) як форма реалізації права вона класифікується з точки зору її відповідності основним способам впливу права на суспільні відносини і поділяється на виконання та використання (активні форми поведінки) і дотримання (пасивна форма поведінки) норм права;

б) як характеристика юридичного змісту правовідносин ця поведінка може бути виражена у вигляді здійснення повноважень посадовими особами, державними органами і т. д.;

в) як відповідна праву вона може бути зафіксованою і не зафіксованою у нормативно-правовому приписі.

Вважалося, що суспільне корисна поведінка не може бути правовою, якщо вона не передбачена нормами законодавства, що прямо приписують чи уповноважують певну модель поведінки. Останнім часом теорією і практикою визнано, що вона можлива за будь-яких вчинків, якщо вони не суперечать приписам правових норм, конкретним заборонам, тобто є правомірними. Таким чином, законодавець у правових нормах по-різному може використовувати прийоми, що дозволяють у юридичне визначеній формі закріпити допустимі межі поведінки.

Правомірна поведінка може викликати позитивні юридичні наслідки. З цієї точки зору вони розглядаються як юридичні факти, передбачені гіпотезою регулятивних норм права. Правова поведінка може бути правостановлюючою, правозмінюючою і правоприпиняючою. Однак визначати її тільки через юридичні наслідки було б неправильно, як, очевидно, неправильно думати, що будь-яка правова поведінка обов'язково викликає виникнення правовідносин. Юридичні наслідки можуть виникати і з іншого роду юридичних фактів — подій, де відсутні воля і свідомість конкретної особи. Дотримання заборон — безпосередня форма реалізації правових приписів, яка не вимагає якихось конкретних дій, саме утримання від забороненого вчинку є реалізованою правомірністю.

У своєму зовнішньому виразі (формі) правова поведінка може мати вигляд лише об'єктивованого, зовні конкретного діяння, дії чи бездіяльності, що відповідають приписам правових норм. Специфіка зовнішнього прояву будь-якого правомірного вчинку може бути різною відповідно до вимог правомірності, які пред'являються до того чи іншого виду юридичне

значущої поведінки: вона може бути документально оформленою, тобто письмовою (наприклад, нотаріально засвідчені угоди), або усною, тобто без будь-якого письмового оформлення, фактичним фізичним діянням (наприклад, індивідуальний акт), здійсненим без якоїсь конкретної мети суб'єкта права викликати юридичні наслідки, коли ці наслідки все ж настають (наприклад, авторський твір породжує його авторські права, набути які він не намагався, але держава визнає і захищає ці права).

ВИСНОВКИ З ПЕРШОГО ПИТАННЯ:

У цілому правомірна поведінка характеризується юридичне визначеними суб'єктивними (суб'єкти і суб'єктивна сторона) й об'єктивними (об'єкти і об'єктивна сторона) ознаками. За цими параметрами можна дати загальну юридичну оцінку й антитезі поняття “правомірна поведінка” — правопорушенню.

2. Правопорушення: поняття, юридичні ознаки та види.

Правопорушення — це протиправне, винне, соціальна шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридична визначені негативні наслідки для правопорушника.

Властивості й ознаки правопорушень характеризуються такими загальними рисами правової поведінки.

За своєю соціальною значущістю ця поведінка соціальне шкідлива, тобто спричиняє чи може спричинити шкоду нормальним суспільним відносинам, що розвиваються у правовій формі, — правам, свободам, законним інтересам суб'єктів. Ця шкода може бути різною, залежно від наслідків протиправного діяння, його соціальної оцінки (матеріальною і моральною, значною і незначною).

За психологічними ознаками правопорушення як вчинок завжди має свідомо-вольовий характер, тобто здійснюється під контролем волі і свідомості суб'єкта. Правопорушенням є лише те діяння, яке скоюється як результат прояву усвідомленої волі особи і вчинене з її вини. Дія, що завдає шкоди інтересам, які охороняються законом, є об'єктивно протиправною, але правопорушенням її назвати не можна при відсутності вини.

Юридична ознака правопорушення полягає в його протиправності. Держава в законі фіксує ознаки правопорушення, що вказують на динаміку, інтенсивність поширення негативних для суспільства вчинків. Тому закон може оперативнo змінювати “межу”, яка відділяє за формальними ознаками правомірну і протиправну поведінку. Критерієм правомірності дій має бути право як втілення справедливості, тому саме з позиції гарантованих конституцією прав і свобод людини повинні розцінюватися державою ознаки протиправності діянь. Інакше — в умовах недемократичного режиму державна влада може свавільно, самостійно і за своїми уподобаннями, ігноруючи правовий критерій, визначати формально-юридичні критерії протиправності і міру відповідальності за правопорушення.

З точки зору юридичних наслідків правопорушення як юридичний факт породжує охоронні правовідносини, в межах яких реалізуються заходи відповідальності за скоєне правопорушення. Таким чином, для суб'єкта правопорушення юридичні наслідки завжди будуть негативними. Водночас правопорушення може розцінюватися як юридичний факт, на основі якого: виникають процесуальні правовідносини у зв'язку з притягненням суб'єкта до відповідальності і, відповідно, виникають нові для суб'єкта процесуальні права й обов'язки; змінюються або припиняються ті правовідносини, учасником яких був суб'єкт (наприклад, звільнення працівника у зв'язку з учиненням ним крадіжки; змінення умов договору однією стороною за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань другою стороною та ін.). Отже, правопорушення завжди передбачає можливість настання юридичних наслідків, які виражаються у втратах правопорушником благ матеріального, особистого й організаційного характеру.

Зовнішня (об'єктивна) характеристика правопорушення полягає в тому, що воно завжди виступає як діяння суб'єкта (дія чи бездіяльність), яке з юридичної точки зору виражене: в невиконанні суб'єктом своїх обов'язків, що випливають з договору чи закону; в недотриманні заборон, установлених правовими нормами; у зловживанні суб'єкта своїми правами, створенні будь-яких перепон у використанні своїх прав іншими суб'єктами (наприклад, правомочностей власника стосовно володіння, користування, розпорядження своїм майном) і т. д. Різноманітні наміри, думки з приводу скоєння правопорушень самі по собі не є правопорушеннями і вважаються юридичне нейтральними доти, доки вони не проявилися як конкретні протиправні вчинки (діяння) суб'єктів.

Контролюючі можливості держави полягають у тому, що вона може запуснути державний механізм притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення з метою поновлення по-рушених прав суб'єктів з наступним покаранням правопорушника. Слід враховувати, що правопорушення можливе лише тоді, коли воно скоєне деліктоздатним суб'єктом, тобто суб'єктом, здатним згідно з законом самотійно нести юридичну відповідальність за власні винні протиправні діяння.

Таким чином, попередній аналіз правопорушень приводить до висновку про те, що правова поведінка може бути визнаною правопорушенням, якщо вона є: діянням (дією чи бездіяльністю); протиправною; винною; соціально шкідливою (небезпечною); караною.

Склад правопорушення. Ознаки, які лягли в основу поняття правопорушення, конкретизуються в категорії складу правопорушення — такої його моделі, яка закріплена законодавче стосовно кожного виду правопорушень.

Склад правопорушення — це сукупність передбачених законом об'єктивних і суб'єктивних ознак протиправного соціально шкідливого діяння, за вчинення якого винна особа несе юридичну відповідальність.

Склад правопорушення містить чотири елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону правопорушення.

Об'єкт правопорушення — це ті суспільні відносини та цінності, що охороняються правом. Не існує правопорушень, у яких був би відсутній об'єкт. Однак сам об'єкт може розглядатися з двох точок зору: як загальний і як безпосередній. Під загальним об'єктом правопорушення розуміють систему суспільних відносин, які функціонують, розвиваються й відновлюються на ґрунті загальновизнаних у суспільстві цінностей, що відображені в праві, ним регулюються й охороняються. Безпосередніми об'єктами є різні види суспільних відносин з приводу матеріальних і нематеріальних благ (честі, гідності, здоров'я та ін.) у різноманітних сферах життя і відповідні їм права та законні інтереси суб'єктів права — майнові, трудові, політичні та інші.

Об'єктивна сторона правопорушення — це зовнішній прояв самого протиправного вчинку. До обов'язкових елементів об'єктивної сторони в так званих матеріальних складах правопорушення належать: діяння (дія чи бездіяльність суб'єкта); його шкідливі наслідки (їх настання або загроза настання). Необхідним причинний зв'язок між діянням і наслідками, які

настали. Крім обов'язкових, будь-яке правопорушення має факультативні елементи: спосіб, місце, оточення і час скоєння правопорушення. Кожен з них додатково характеризує суб'єкта правопорушення, ступінь суспільної шкоди від його посягання, роль кожного правопорушника в разі співучасті, обставини, що обтяжують або пом'якшують вину суб'єкта.

Суб'єкт правопорушення — це фізична чи юридична особа, яка скоїла правопорушення. Необхідна ознака суб'єкта правопорушення — його деліктоздатність, тобто можливість, що визначається законом, особи відповідати за свої діяння. На відміну від юридичних осіб, деліктоздатність яких виникає з моменту їх створення (наприклад, офіційної реєстрації), деліктоздатність фізичної особи визначається законом з урахуванням віку і здатності людини контролювати свою поведінку волею і свідомістю. Саме тому, наприклад, суб'єктом злочину, згідно зі ст. 22 Кримінального кодексу України, визнається фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до кримінального законодавства може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктивна сторона правопорушення (вина) — це психічне ставлення особи до скоєного нею діяння та його шкідливих наслідків. Правопорушенням визнається лише діяння особи, яка здатна усвідомлювати значення свого вчинку і керувати ним, тому відсутність такої властивості робить її неделіктоздатною. Здатність особи усвідомлювати значення свого вчинку (інтелектуальний аспект) і керувати ним (вольовий аспект) — необхідна умова оцінки вини, яка залежно від конкретного поєднання цих характеристик і може виступати у двох основних формах: умислу і необережності. У свою чергу, умисел виступає у вигляді прямого або побічного, а необережна форма вини — у вигляді самовпевненості або недбальства. При прямому умислі особа усвідомлює протиправний характер свого вчинку, передбачає ті наслідки, які можуть чи повинні настати, і бажає їх настання. При побічному умислі особа в такій же ситуації не бажає, але свідомо допускає можливість настання шкідливого результату свого діяння, однак бай-дуже до нього ставиться. Необережна форма вини має свою специфіку інтелектуального і вольового аспектів психічного ставлення особи до свого діяння: при самовпевненості особа усвідомлює протиправність свого діяння, передбачає можливість настання шкідливих наслідків, однак легковажно розраховує на їх за-побігання (тому що переоцінює свої здібності або ж недооцінює складність й небезпечність ситуації). При недбальстві особа не усвідомлює шкідливості свого вчинку і не передбачає можливості настання

протиправного результату, але повинна і могла їх передбачити (наприклад, у разі посадової недбалості).

Види правопорушень. Особливості суб'єктивних і об'єктивних ознак правопорушень, їх юридичних характеристик дають можливість класифікувати ці правопорушення за різними підставами:

а) за ступенем суспільної шкоди — злочини (суспільне небезпечні, кримінальне карані діяння) і вчинки (правапорушення, передбачені іншими галузями законодавства);

б) за галузевою належністю — цивільно-правові, конституційно-правові, сімейно-правові і т. д.;

в) за суб'єктами — скоювані деліктоздатною фізичною особою і скоювані юридичною особою;

г) за суб'єктивною стороною — умисне і необережне діяння; г) залежно від характеру порушеної правової норми — правапорушення матеріально-правові і процесуально-правові;

д) за формою зовнішнього виразу — протиправні дії і бездіяльність;

е) залежно від оцінки спричиненої шкоди (наслідків) — правапорушення з матеріальним складом і правапорушення з формальним складом;

є) залежно від кількості суб'єктів, які вчинили правапорушення, — одноосібні і групові (тобто скоювані за співучасті).

Правапорушення також класифікуються залежно від сфер життя суспільства (в економіці, управлінській сфері, побуті тощо).

3. Юридична відповідальність: поняття, підстави та види.

Якщо правапорушення являє собою протиправне діяння, то відповідальність є його прямим наслідком, що передбачається законом. Юридична відповідальність настає тільки: а) за протиправне діяння (дію або бездіяльність); б) за винне діяння; в) тільки щодо деліктоздатного суб'єкта права, який безпосередньо вчинив це діяння. Вона виражає негативне ставлення суспільства до правапорушень і передбачає настання несприятливих юридичних наслідків для порушника, тому спирається на державний примус.

Юридична відповідальність здійснюється в рамках правовідносин між суб'єктом, який порушив приписи правової норми, з одного боку, і державою в особі її органів чи інших організацій (наприклад, власника підприємства), що уповноважені визначити щодо порушника міру відповідальності на підставі правових норм, — з другого боку. Таким чином, юридична відповідальність гарантується діяльністю компетентних органів по застосуванню санкцій правових норм, здійснюваною в межах юридичної процедури. Остання забезпечує об'єктивність і всебічність розгляду справи про юридичну відповідальність суб'єкта правопорушення й одночасно гарантує йому право на захист від моменту притягнення до відповідальності до її завершального етапу (реалізації).

Юридичний зміст відповідальності виражається в безумовному обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм. Слід мати на увазі, що законодавством передбачаються й обставини, які виключають юридичну відповідальність. Наприклад, у кримінальному праві — це необхідна оборона, крайня необхідність, казус тощо, у цивільному — це непереборна сила, під впливом якої суб'єкт заподіяв шкоду правам і законним інтересам осіб.

Підстави юридичної відповідальності — це необхідна єдність її фактичних і правових передумов, без яких вона не може бути реалізована. Фактичною підставою юридичної відповідальності є саме протиправне діяння (дія чи бездіяльність), у якому присутні всі елементи складу правопорушення. Юридичною підставою відповідальності є нормативні приписи, які чітко фіксують елементи складу правопорушення і містять його юридичні ознаки, та правозастосувальний акт, у якому дається всебічна оцінка обставин та особи, що скоїла правопорушення, юридична кваліфікація вчинку і міститься мотивоване юридичне рішення.

ВИСНОВКИ ДО ТЕМИ:

Правомірна поведінка, з точки зору соціальної значущості, передусім характеризується її корисністю, вона дістає позитивну оцінку з боку особи, суспільства й держави і відповідає їх інтересам. Така поведінка класифікується залежно від ступеня суспільної значущості як необхідна і бажана. Забезпечуються ці види поведінки відповідним “інструментарієм”, юридичними засобами: необхідна — імперативними зобов'язальними і

заборонними правовими нормами, які вимагають безумовного здійснення таких приписів у формах виконання обов'язків і дотримання юридичних заборон; бажана поведінка — головним чином, управомочуючими нормами, однак вона може стимулюватися і за допомогою рекомендаційних і заохочувальних норм, які б впливали на формування правових мотивів і цілей свідомо-вольової поведінки суб'єктів, що викликають прагнення цих суб'єктів максимально використовувати правові засоби для досягнення поставлених цілей. До правомірної поведінки належить і соціальне допустима.

Правопорушення — це протиправне, винне, соціальна шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатної особи, яке тягне за собою юридична визначені негативні наслідки для правопорушника.

Якщо правопорушення являє собою протиправне діяння, то відповідальність є його прямим наслідком, що передбачається законом. Юридична відповідальність настає тільки: а) за протиправне діяння (дію або бездіяльність); б) за винне діяння; в) тільки щодо деліктоздатного суб'єкта права, який безпосередньо вчинив це діяння. Вона виражає негативне ставлення суспільства до правопорушень і передбачає настання несприятливих юридичних наслідків для порушника, тому спирається на державний примус.

Фактичною підставою юридичної відповідальності є юридичний факт (саме правопорушення), без якого неможливе виникнення правовідносин відповідальності. Однак ці відносини не можуть виникнути як правові, якщо модель правопорушення (елементи складу і санкції) не буде передбачена у правовій нормі. Отже, тільки необхідний зв'язок і єдність ідеального і реального — нормативних і фактичних підстав — буде відповідати вимогам законності при притягненні особи до юридичної відповідальності.

Притягнення до юридичної відповідальності є одним з проявів правоохоронної функції держави, тобто такого напрямку в діяльності її органів, який здійснюється виключно в правовій формі, в межах компетенції й повноважень цих органів, і врегульований процесуальними нормами (наприклад, Кримінально-процесуальним кодексом України).